

YU ISSN 0027-8084
UKD 808.61/.62

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

НАШ ЈЕЗИК

XXXII/1–2

БЕОГРАД
1997

НАШ ЈЕЗИК

Књига XXXII (нова серија)

Св. 1-2 (1997)

САДРЖАЈ

Граматика

Поводом заменица <i>сав</i> , <i>сваки</i> (и сродних речи) (ИРЕНА ГРИЦКАТ) . . .	1
Дистрибуција и правила употребе партикула „и“ и „ни“ у српском књижевном језику (МИЛОШ КОВАЧЕВИЋ)	7
О узрочном значењу конструкције <i>у</i> + локатив (ДУШКА КЛИКОВАЦ) .	26
Конструкција <i>ћод</i> + акузатив с временским значењем (СРЕТО ТАНАСИЋ)	38

Лексикологија и лексика

Поводом петнаестог тома Речника САНУ (ЕГОН ФЕКЕТЕ)	45
Универбација (ЂОРЂЕ ОТАШЕВИЋ)	52
О термину <i>машља</i> (ВИДАН НИКОЛИЋ)	64
Неколико напомена о именици <i>кӯзџ</i> (МИЛАН ДРАГИЧЕВИЋ)	68

Језик и стил

Примена теорије језичке личности у језичким истраживањима (СТАНА РИСТИЋ)	73
Дијалекатске особине у писаној речи Десанке Максимовић (А. ПЕЦО) .	88
Развојни правци лингвистике текста (МИЛОСАВ Ж. ЧАРКИЋ)	98

Правопис

Терминолошка творба и правопис (РАДОЈЕ СИМИЋ)	121
---	-----

In memoriam

Др Бранислав Милановић (1911-1977)	127
--	-----

ВИДАН НИКОЛИЋ
(Учитељски факултет, Ужице)

О ТЕРМИНУ МАШЉА

У овом чланку се указује на један термин досад непотврђен у нашим речницима — *машља* (специфична смола четинара смрче *Picea excelsa* fam. *Pinaceae*, пријатног мириса и укуса, која се у нашој традицији употребљавала за жвакање) и разматрају се погрешке у дефиницији одговарајућег синонима *маза* у РСАНУ.

1. Познати истраживач традиционалне медицине, амерички лекар др Д. К. Џервис (D. C. Jarvis), у књизи *Folk Medicine* (код нас популарно преведена под насловом *Tajne zelenih riznica prirode*), већ у самом уводу каже: „Тako ми је, на пример, *medicinski uzev*, у *prvi mah izgledalo besmisleno lečiti obolelo grlo za jedan dan — žvakanjem smole smrče.*“¹ Значи, у Вермонту, једној од најстаријих држава у САД, где су досељеници прихватили неке елементе народне медицине и од домородаца, верује се да смола смрче² има лековита својства. У почетку треба појаснити да је **смола** „лепљива маса жуте до смеђе боје (или безбојна) коју луче четинари и неке друге биљке и која на ваздуху отврдне“ (РМС, књ. 5, стр 89).

2. Апстрахујући етнографске и медицинске феномене обичаја „жвакања смоле смрче“ у америчкој држави Вермонту, узимајући то, пре свега, само као повод, преостаје нам да одговоримо на нека питања која се тичу наше народне традиције. Прво, да ли је у прошлости нашег народа био познат обичај жвакања смрчеве смоле? Друго, да ли постоји термин за означавање такве специфичне смрчеве смоле погодне за жвакање? На оба питања, прво етнолошко и друго лингвистичко, одговор је потврдан. Зато, пођимо редом.

¹ D. K. Džervis, *Tajne zelenih riznica prirode*, Izdavačko preduzeće „GINKO“, Beograd 1990, стр. 9.

² **Смрча** (*Picea excelsa* fam. *Pinaceae*) је високо дрво пирамидалне крошње; лист (четине) игличаст, при врху са оштрим завршетком; шишарице црвене, висше (Нова енциклопедија, књ. II, „Вук Караџић“, Београд 1977, стр. 1648). На различите начине са смрчом се мешају и други четинари: **јела** (*Abies* fam. *Pinaceae*) — има пирамидалну крошњу, плоснате четине и дугуљасто-јајасте шишарице (нав. дело, књ. I, стр. 753) и **клека** (*Juniperus comminus* fam. *Cupressaceae*) — висок грм или ниско дрво; има зашиљене бодљикаве четине и плод бобичасту шишарицу (нав. дело, књ. I, стр. 879).

3. Мало је познато да се у нашим планинским крајевима богатим четинарском шумом (у ширем ареалу Црне Горе и областима горовитог предела Стари Влах у југозападној Србији) употребљава смрчева смола за жвакање. Могло би се рећи да је такав вид употребе природног састојка биљног порекла, у овом случају смрчеве смоле,³ био нека врста претече жвакаће гуме, која се данас производи индустријски. На кори зимзеленог четинара смрче (*Picea excelsa*) излучују се капи течне смоле, која у додиру са ваздухом и одређеним зрењем на сунцу, као и под утицајем других атмосферских промена, отврдне и кристализује се у грудвице жуте боје. Иако је смола смрче неукусна и јаког мириса, ове кристализоване грудвице у неком периоду зрења губе лепљивост (али чувају еластичност, лако се истежу) и врло су пријатног мириса и укуса. Деца и чобани (ређе и старији) скупљају ову смрчеву смолу, која, кад се уз мало умешности омекша пљувачком у устима, може да се жваће, како је речено, као данашња жвакаћа гума.

4. Колико ми је познато, у нашој народној традицији се није веровало да жвакање смрчеве смоле има лековита својства, као што помиње др Цервис да је случај код становника у планинским пределима државе Вермонт. Деца и чобани су жвакали смрчеву смолу ради забаве и „да освеже дах“, а старији су говорили да „ваља за чишћење зуба“. Свакако, требало је имати извесног искуства у бирању подесне смрчеве смоле: недовољно кристализована смола се лепи за зубе, а „матора“ смола се круни, има јак мирис и непријатан укус. Претпостављамо да би се распростирање обичаја употребе смрчеве смоле за ове сврхе могло поклапати са границама предела где је био и распрострањен овај четинар.

5. У нашој народној традицији био је познат и посебан термин за ознаку те специјалне смрчеве смоле. Приликом скупљања грађе из рабацијске терминологије на планини Тари, у селу Заовинама забележио сам овај термин:

„*машља* ж осушена смрчева смола која има пријатан мирис и укус и служи за жвакање (као данашња жвакаћа гума). — Онда су ти наша деца чувала стоку и по васцјели дан жвакала *машљу*.“⁴

У селу Заовинама, где је до продора жвакаће гуме употреба смрчеве смоле била уобичајена, у говору деце за термин *машља* често се употребљавао хипокористик *мага*. За саму операцију скупљања смрчеве смоле подесне за жвакање најчешће су се чули ови изрази: а) *брајти машљу*; б) *гулити машљу*.

³ Познато је да се за жвакање користила и смола трешње *Prunus avium* и ређе шљиве *Prunus domestica*, али не у толикој мери као смола смрче (село Заовине на планини Тари, моје забелешке).

⁴ Видан Николић, *Из речника рабација са планине Таре*, Расковник, бр. 51–52, Београд 1988, стр. 52.

6. У речницима српског језика не постоји термин *машља* као ознака за смрчеву смолу која се у нашој традицији употребљавала за жвакање. Истина, Вук Ст. Караџић у *Српском рјечнику* наводи реч која има исти фонетски склоп:

„*машља*, у загонеци“.⁵

Међутим, забележена реч код Вука, без прозодијског лика и дефиниције значења, у овом случају не даје нам право да је узмемо као било какву потврду за наша разматрања.⁶

7. Ни у обимној грађи Института за српски језик у Београду за РСАНУ не постоји реч у облику *машља* са значењем смрчеве смоле за жвакање. Међутим, у крајевима који су матица одакле је потекло данашње становништво у пределу Стари Влах постоји одговарајући синоним за реч *машља*. У РСАНУ, књ. 11, стр. 721. стоји:

„*мага* ж *врста* јелове смоле (Пљевља, Бај. Д.)“.⁷

Пример *мага* забележен у Пљевљима идентичан је са хипокористичким ликом речи (од речи *машља*) који се среће у Заовинама.

8. По усменом саопштењу информатора из околине Пљеваља (један информатор је шумарски инжењер и добро уочава разлику између четинара јеле и смрче) добио сам обавештење да у Пљевљима *мага* означава смрчеву смолу за жвакање, а не јелову смолу, како је наведено у РСАНУ.

Није чудо ако су прикупљач грађе за РСАНУ или његов информатор направили грешку у одређивању врсте четинара од кога је смола.

9. Колико је тешко разликовати међусобно неке четинаре (јела — смрча,⁸ смрча — оморика), сведочи и податак да је наш највећи биолог прошлог века, Јосиф Панчић, кад је сазнао за оморик (Picea omorica Pančić) из Вуковог *Српског рјечника*, трагао за овом ендемичном биљком две деценије. Чак је поред ње пролазио у селу Заовинама и није успео да је разликује од смрче, док је коначно није случајно открио.⁹ И тамо где међу четинарима постоји очита разлика, на пример између смрче Picea excelsa, која је „високо дрво“, и клеке

⁵ *Српски рјечник*, Нолит, Београд 1975, стр. 350.

⁶ Друга значења речи *машља* (али с другим прозодијским ликом) в. РСАНУ, књ. 12, стр. 260.

⁷ Скраћеница Бај. Д. = Бајић Душан, *Збирка речи из Пљеваља, Дробњака и Бос. Крајине*, 1908. (в. Извори и скраћенице, РСАНУ, књ. 1, стр. XVI).

⁸ За осетније разлике између ова два блиска четинара в.: Milovan Gajić, *Flora nacionalnog parka Tare*, Šumarski fakultet, Beograd 1988, стр. 85–87. Од осталих разлика између четинара смрче Picea и јеле Abies треба навести да је смола јеле течна и безбојна и налази се под првим слојем коре у мањим танким опницама. Јелова смола се не може жвакати, али је у народној медицини имала своју примену.

⁹ В.: Јосиф Панчић, *Оморика нова врста четинара у Србији*, Београд 1887.

Juniperus comminus fam. Cupressaceae, која је „висок грм или ниско дрво“, ствара се забуна. То је у стручној литератури из биологије и популарним енциклопедијама раздвојено, али је у речнику књижевног језика за обе биљке непотребно сведено у једну одредницу и са истим прозодијским ликом *смрча* (РМС, књ. 5, стр. 898; са упућивањем на одредницу *смрека*). У крајевима где је распрострањена *смрека* (*клека*) и *смрча* и који су у основици књижевног језика (припадају источнохерцеговачком дијалекту) јасно се разликује у природи и језику: *смрча* (*Picea excelsa*) и *смрџка/клџка/клџка* (*Juniperus comminus*).

10. Етимолошку базу термина *машља* можемо тражити у речима: *масло*, *масти* (< *мазати*).¹⁰ Ако се то може прихватити, у том случају је деривацијски једноставно: од основе *масл-* (< *масло*) и продуктивног наставка *-ја* јотовањем ($л + j > љ$) добијено је *масља* и, даље, једначењем сугласника по месту и начину образовања (*сљ > шљ*) коначно дало *машља*. Треба напоменути да је смола служила за *мазање* као заштита дрвета у народном неимарству.

11. На крају, може се закључити да у дефиницији речи *мага* у РСАНУ постоје две грешке: 1) *мага* није смола четинара јеле (*Abies*) него смрче (*Picea excelsa*) и 2) дефиниција речи је непотпуна, јер је *мага* само она смола (кад су у питању четинари искључиво смрчева) која се употребљава за жвакање.

12. Било би интересантно етнографски и лингвистички (као и са становишта традиционалне медицине) истражити некадашњи обичај жвакања смрчеве смоле у нашој народној традицији, прецизирати где је била позната појава, одредити куда се простире изолекса *машља/мага* и, на крају, извршити компарацију са оним што је познато у другим традиционалним културама.

Резюме

Видан *Николич*

О ТЕРМИНЕ МАШЉА

В данној статје указује се на один термин до сих пор непотверждѣнный в наших словарях — *машља* (специальная смола хвойного дерева *Picea excelsa*, приятного запаха и вкуса, которая в нашей традиции употребляется за жвачку) и рассматриваются ошибки в определении соответствующего синонима *мага* в РСАНУ.

¹⁰ Petar Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika* II, Zagreb 1971, стр. 382–383.